

**OSVETLJAVANJE PROŠLOSTI
POMAZE REŠAVANJU
DANASNIH PROBLEMA**

Nenadović, quid, amicorum status ab
semoncili id est semper esse primum. —
Cicero.

One man who is capable of giving argu
ments in his country, unashamedly, before others.

Anketu »Pregleda« o proučavanju naša
prošlosti, o potrebi i o prirodi toga proučava
nja, treba pozdraviti i poželeti da una
ude ostvarena, iscrpna i uspešna.

Potrebu istorijskih proučavanja bogati i
diljem prošlosti u zemlji, kao što je Bosna
i Hercegovina, mislim da ne treba tek do
kazivati.

Na svoj pomalo skeptički a pomebo naivn
način, Ljuba Nenadović je davno pisao:
»Istorijska je reka, koju onaj što piše navodi
kuda hoće.«

To je ranije bio zaista čest slučaj u vezi
sa istorijom Bosne i Hercegovine. Uimato
da bude zaista učiteljica života, istorija je
u manogim „studijama“ nazadnjih i kratko
zadnjih desetljeća postajala sluškinja njihovih
klasnih, verskih ili „nacionalnih“ interes
i učešćenja, sredstvo za borbu u rukama ta
natika i opskurantata. „Istorijska istina“ po
deljivana je prema njihovim željama i po
trebama.

Odvek je bilo u Bosni i Hercegovini
istoričari koji su u tom pogledu bili časal
izuzeti, a danas pogotovo postoje firoke
mogućnosti rada i lep broj sposobnih rad
nika na istorijskoj naući. A za sve nas je od
velikog interesa da se pojedine epohе bo
snanske istorije uvrede što pre, što bolje i što
vernije. U bošnji između starog i novog, na
učno poznavanje „strog“ neophodno je biti
tako kao i pravilno shvaćanje „novog“.

Napere koje naši istoričari, naučni rad
nici, učile u proučavanju i osvjetljavanju
pojedinih perioda nele istorije, kad je to pro
učavanje zasnovano na naučnim osnovama
i rukovodeno smisalom za stvarnost i tehnikom
za istinom, znaju doprinos našem društven
om napretku. Jer, varno osvjetljavanje pro
šlosti pomaze rešavanju mnogih problem
medijičice i, često, veća svakost i, na put

koji stoji pred nama u daljem socijalističkom
razvitku naše zemlje.

Vreme koje naši ljudi utroše u čitanju
tehničkih pogleda u istoriju nije izgubljeno ni
za tenu razvijati našeg čoveka ni za njegovo
stvo brže, što lakše i što pravilnije enalaženje
i problematični sadašnjice.

Sredstva koja naša zajednica vlaže u po
maganje istorijskih proučavanja nisu nikako
izgubljena, kao što bi to ponеком moglo
gledati; naprotiv, ona su dobre ulučene i
poslužile svojim rezultatima razbistrenju
atmosfere u širenju istine. A istina je, kao
sto znate, naš najbolji saveznik na putu ve
likog društvenog preobražaja.

JVO ANDRIĆ

**KLASNO-KONFESIONALNO RAZLI
KOVANJE U RANIJEM DRUŠTVENO-
POLITICKOM RAZVOJU
BOSNE I HERCEGOVINE**

Sve do oslobođilačke borbe naših naroda
u ovome ratu centrifugalne tehnike u Bosni
bile su toliko jakе da uprkos rjeđim poku
šajama, koji su ostali samo pokušaji, nije uspe
lo u Bosni i Hercegovini stvoriti jedan takav
front koji bi okupio sav narod bez razlike
na njegova konfesionalna, a u novijem pe
riodu i nacionalna pripadnost.

Pri analizi uzroka koji su doopriližili da
je svaka od tri konfesije u Bosni i Hercego
vini sla svojom putem trudeli u svom te
žnjaju osloboditi Bosnu desete ili do sarma
nja, kada uostalom vali ne samo za Bosnu
već i za cijal Balkan, da su vodje konfesio
nalne raslike poprimile karakter klasičnih
rasilika, a u novijem periodu i nacionalnih
rasilika. Vladajući klasa, bogovi i svi, bili su
isključivo muslimani, kojima je sigala na
suprot pravoslavna i katolička raja, pa su je
klasni opredjeličeni — feudalist potenciran
i vjerske opredjeličeni — musliman.

Ovakva interpretacija za osutnost borbe
neg fronta Bosanskih minali je tu slabost. Im
je pitanje posmatrati statistički, naime iz per
spektive naših današnjih turističkih vlasti bud
učak. Pa može misljenju slanak da Dardova
je prvev ovogodишnjeg broja „Pregleda“, da

PREGLED

teško je ovaj pitanje, zavim uvjerljivo i tačno ukazuje da ono što je vlastio i što je činjeno u posljednje vrijeme ne odgovara za prvo doba turske vlasti.

Duže je bio i našao dr. Durđev smisao jedinstvenog pitanja za pravilno obraćanje bosanske historije i ja ga želim, osim da budem dajućim, malo potpuniti razraditi.

Osnovna tema je ta da je konfesionalno razlikovanje i u vremenu poprije milo karakter klasnog razlikovanja. Tek u vremenu se pojam age i bega počinje u obima kršćanske raje sve to više identificirati s pojmom muslimana, kao što je i pojam raje, kojim su se, kako će se vidjeti, označavali u početku podanici bez obzira na vjeru — i muslimani i nemuslimani — pefinje biti identični s pojmom kršćanina.

Taj fenomen konfesionalno-klasnog identificiranja učio je lenjin u svojim članicama o Balkanskom ratu, kada je analizirajući osmanskog osmanlju srpsko-bugarskih pobeda 1912 godine (Pravac) 7. novembra 1912, br. 102 izjavio da mi u isti mrah spahija u Makedoniji Turci i muslimani, sedaj pak Slaveni i kršćani. Stoga se klasna suprotnost rasstvara još religijskom i nacionalnom. Pobjede Srba i Bugara Lenjin je označio kao potkopavanje vladivine feudalizma u Makedoniji, ali je u isti mrah ukazao da bi nacionalno oslobođenje i potpuna sloboda samopredjeljenja naroda doila kao neizbjegli rezultat tek u potpunom oslobođenju od srpske i od apsolutizma. Lenjin polovitojevanje vladajuće klase spahija sa Turcima i muslimanicima, a velika sa Slavenima i kršćanima ne uzima u apsolutnom smislu, jer odmah iznosi mogućnost obrazovanja jednog klasnog fronta u koji bi ušli i turski seljaci. „Da je oslobođenje Makedonije krvšeno revolucionarne — veli Lenjin — to jest borbom i srpskih i bugarskih i turskih seljaka (potpisao Lenjin) protiv spahija svih nacionalnosti i pravci spahijata balkanskih vlasta), onda bi oslobođenje svih balkanskih naroda bio puto manje ljudskih strava nego li sadašnji rat. Oslobođenje bi bilo postignuto po neizmjerno manju cijenu i bilo bi neizmjerno potpunije.“

Kao što je naglašeno, fenomenu klasno-konfesionalnog identificiranja — koji je u velikom odstrosmeću a u isti mrah revolucionarnom doslednjaku zahvatio i Lenjin — nije se pridržao u njegovu historijskom razvoju. Odnosno kukel su zatešeni kod nas u XIX vijeku preuzeši se u dalju prošlost, kao naprijed u daleku tursku okupaciju naše zemlje. Feudalizam i sve osobujnosti koje su s vremenskim predstekle iz feudalnih odnosa kodnike učinio se kao način stalne, stvarične. Uz-

mao se da je i identificiranje feudalaca sa muslimanskim nesto što je svijet vedio. Isto se stavio dotle pa se tvrdilo da je i samo primanje islamu stajalo u najutjor vezi s interesima srednjovjekovnih feudalaca, što dakle znači da je već od prvog časa, od same islamizacije, postojala izvjesna klasna (feudalna) i konfesionalna (muslimanska) međusobna uzajamnost. Tvrdilo se da je islam priman iz razloga kako bi feudalci sačuvali svoje posjede.

Ovakvu konцепцију nastupao je već Hilferding u svome poznatom djelu o Bosni i Hercegovini, Štampanom u Petrogradu 1939 godine. „Muhammedansko — već on — »do- bilo je u Bosni osobit karakter, kojega nije nudio nigdje na istoku, karakter naime aristo-kratski. Stara slovenska vlastela u Bosni koja je bila više srednje feudalnom plemstvu srednje. Evrope, primila je muhammedansku zato, da bi utvrdila i pod vlastom turskih sultana svoj privilegovani položaj i svoja aristokratska prava.“ Ost ovakvih naziranja nije daleko ni naš učenjak dr. Jovan Cvijić, koji na jednom mjestu u 1 knjizi svoga »Balkanskog poluostrva« (Beograd 1931, str. 76) piše: »Za vreme turke najezde vlastelo je kako se čini (predviđenje moje) vrlo lako primala muhammedansku vjeru, da bi očuvala svoje zemlje i svoju nadmoćnost i da bi se mogla osvetiti Ugarima koji su ih po Želji papinoj naređito gondili. Ovu — toliko puta ponavljajući istoriju — prihvata i Jagoš Jovanović u svojoj knjizi »Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti« (Nar. knjiga, Cetinje, 1948, str. 43). On piše: »Turci se zauzezli sve južne oblasti despotsvine. To im je bilo lako radi toga, što su srpski feudalci rado primili tursku vlast, većinom prelazili na islam, da bi sačuvali svoje feudalne posjede.“

Nasuprot ovakvim shvatanjima već je Vass Pelagić začetnik jednog drugog naziranja karaktera koji je imala islamizacija. On iznosi da se širojima isturčili zato što se oprostili spahija ili nekog gorjenja. I stotine hiljada naroda volile je olakšicu teretu i materijalno blagostanje i libru slobodu i sigurnost u vjeru svoju, te prevrnu jednu i primi drugu. Ovom je mnogo doprinijela i demokratska priroda muhammedanske vjere i uprave. Uz to i bogomili su se listom isturčili jer su ih zbog njihove vjere slobodoumne gonili i pravoslavljeni i katolički. (Istorijsa bosansko-hercegovačke bune, II izdanje, Budimpešta 1950, str. 26).

Tako piše Pelagić, a i sve okolnosti govore protiv toliko razstrele tvrdnje da su upravo feudalci primili islam kako bi sačuvali svoje posjede, da je dakle u neku ruku već od prvog časa turska okupacija postojala slavno-konfesionalna uzajamnost na jednoj

MJERLJENJA O PROBLEMMIMA ISUČAVANJA ISTORIJE BOŠNE I HERCEGOVINE

strani muslimani zaš gospodajuće, feudalne klase, a na drugoj strani bespravni poslanici — kraljani, nasilni raja.

Osvajajući naše krajeve Turci, kako po svemu izgleda, nisu kod nas drukčije postupili nego u kan i u drugim osvojenim krajevima. Oni su usagleđe zatirali plemstvo, proglašivali njihove posjede vlastitom sultana. To zapala niz najboljih poznavalaca Turske, kao napr. engleski diplomata Ricant, koji kaže da je glavna njihova politika »de-miner entièrement l' ancienne noblesse». To isto tvrdi i A. Meravino (1514): »Kada Turci osvoje kiju zemlju prisvoje sebi sve pokretno i nepokretno. Plemstvo utamane do korijena, a osobito kraljevsku krv.« (Dell' origine de Turchi. Sansovino, Historia universale, Venezia 1600 i 32—33). Mauro Orbini ustašom izričito navodi kako je sultan Mehmed II., osvajač Bosne, na prevaru da sasjedi skoro čitavo bosansko plemstvo pozvao ga da mu dode sa svejim poveljama radi potvrde (Il Regno de gli Slavi, Pesaro 1601, str. 377). Ivan Tomko Mrnjavčić (1627) tvrdi, govorеји o padu Bosne, da je Mehmed II preselio veći dio plemstva na vještiti službu u Malu Aziju, pošto je mnogo sunnija u vjernost tog plemstva (Gl. Z. m. XXI, 1900, str. 358). I glasoviti bosanski državopravni teoretičar Hasan Kafija iz Prusca u Bosni savjetuje vladara da »ako pobijedi neprljatelje, neka im ne ostavila pravke, jer mržnja ne ulazi iz njihovih srca nego ostaje i prelazi na potonke.« (Nizam-ul-alem. Napisao Hasan Čati Puščak. Preveo dr Safvetbeg Bašagić. Gl. Z. m. 1810, str. 178).

Ne postoje nikakvi dokazi da su Turci, osvajajući naše krajeve — konkretnije Bosnu — ostavili na mru plemstvo, naročito ono visoko, koje bi »radio primale tursku vlast i većinom prelazilo na islam, da bi naduvali svoje feudalne posjede.« Poznato je tome nasuprot da je jedan golemi dio bosanskog plemstva izbjegao pred Turcima, a one koje je prilikom osvajanja sultan Mehmed II osvajaju zateku u zemlji, bez obzira na njihove izjave lojalnosti, pa i zaloge, dao je pogubiti (sluđaj Pavlović i Kovacević u Istočnoj Bosni i plemstva koje se sa krajem Stjepanom Tomaševićem na vjeru predalo). Za Slavoniju, koja je skoro sva pripadala bosanskom pašaluku, konstatovano je da je u njoj »na tesa zemlja izbrisano hrvatsko plemstvo.« Po što putu odgovaraju koncem XVII vijeka pučeni Slaveniji, bivši podanici Turske, da nitko između njih, što ljudi mogu puniti, ne zna tko im je bio nakada kršćanski gospodare. (T. Smidković, Dvjestogodишnjični osnivačenje Slavenije, 1. dio. U Zagrebu 1897, str. 1).

Zbog ovakvog odnosa Turci prema plemstvu ne mogu se ni bosanski begovat

smatrati potomcima srednjovjekovnog plemstva. Pyta o tome spušta, čini se, vise u danim člancima navedenim komentari.

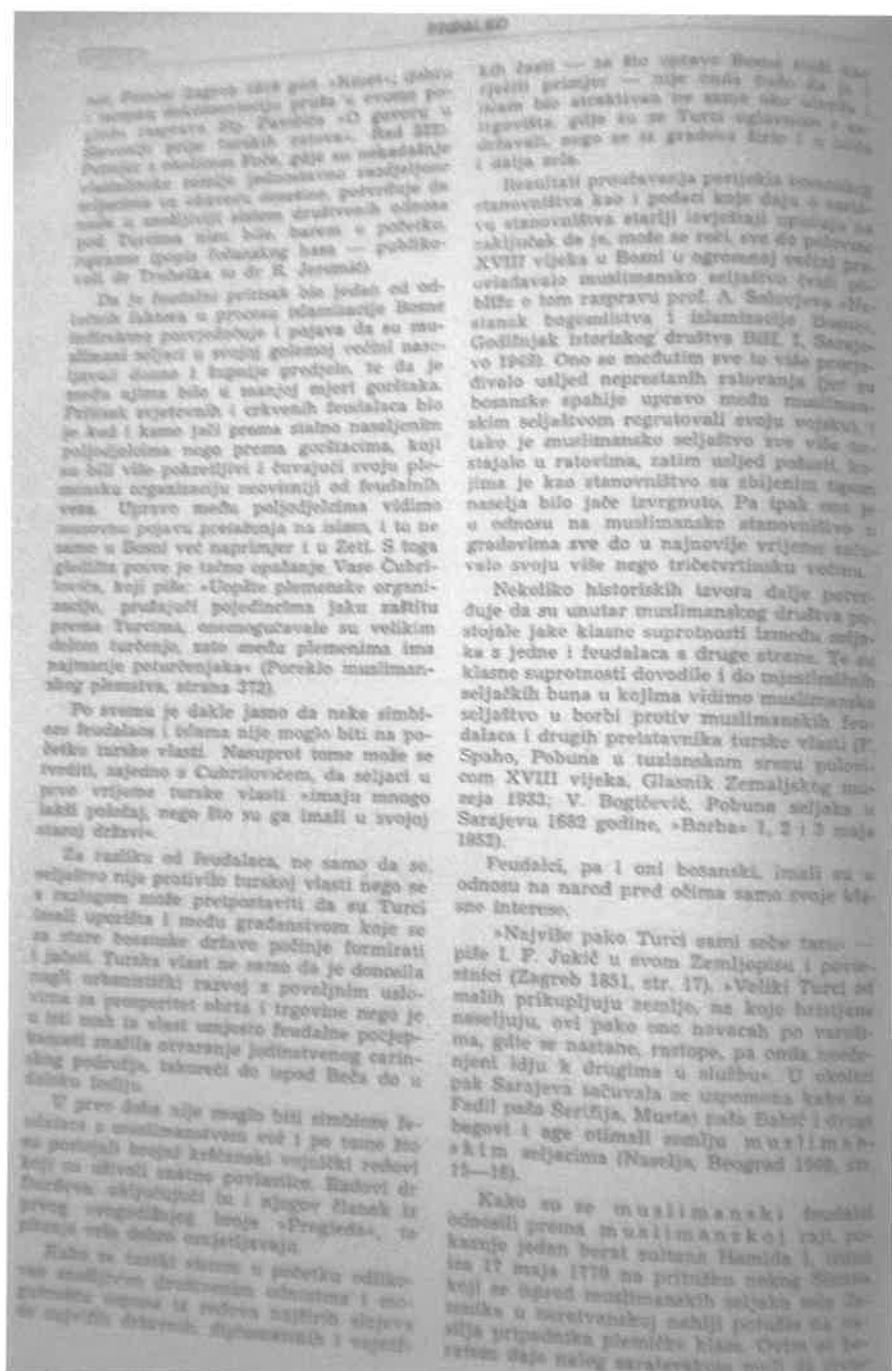
Nije onda ni nužno da je jedan, ne tako neznačajan, dio humanitarnog begovata srijetskog porijekla Dr Mil. S. Filipović dobio je do tog surađujući ispitujući smješte poretko smanjivanja visokega kraja; on kaže da je »medu nekadušnim spoljšnjim razdjelima vrlo mal broj nasumnjivih starinaca; oni su većinom oslavenskog porekla. Na drugom mjestu Filipović navodi da su »muslimanski begovski rodovi gotovo svih doseljenici i smješteni. Ti begovi smatraju muslimanske sećjuke, medu kojima je najviše starinaca, i na čijim je zemljama bila »vorgija« (pistati desetinu) poturčenjacima i nazivaju ih pogranicne imenina ballije.« (Etnička profilacija našeg naroda u okolini Visokog. Beograd 1928, strana 97 i 68).

Do sličnih rezultata došao je i Vasa Čubrilović, koji kaže: »Jedno je sigurno, imavši potomake doseljenih Osmanliju u Bosni i Hercegovinu medu begovima nego medu prostim narodom.« (Forekleo muslimanskog plemstva, JIC I, str. 366).

Iz odbojnog stava Turska prema vladajućoj klasi zateđenoj i osvojenim zemljama kao i iz okolnosti da mi u Bosni (pod Bosnom uviček podrazumljevam i Hercegovinu) ne vidimo medu begovatom potomcima srednjovjekovnog naročito visokog plemstva proizlazi da je plemstvo imalo najmanje interesa u turskim osvajackim uspiješnima i u prvoj fazi turske vlasti ne može biti ni govora o nekoj klasno-konfesionalnoj identifikaciji feudalaca i muslimana. Prije se može postaviti druga, suprotna teza, da je naime novi tursko-islamski sistem bio atraktivn upravo za klasu koja je najviše trpjela od dotadnjih feudalaca. I upravo narod je prelazio na islam tamo gdje je feudalni pritisk bio najjači.

Vise je puta citiran, a neće biti na odnos da se i ovdje ponovi, onaj u velikoj posljednjoj bosanskoj knjizi S. Šejpara Tomasevića (1481—1483) koji se uči samo kapetanije kraljevstva tuzi Papi Piju II na sljedeći način: »Turci su u mojoj kraljevini razdani naseljima tvrdava i pokazuju se luhkimi prema seljicima, obezjavuju, da će svaki od njih biti sloboden, koji k njima otpadne. Proni u mrežu seljaka ne razumije prevare i misli da će oni slobodni varući truditi. Zatko da će pak, ovim varanjem zavedeni, od meni otići, ako ne vidi, da sam svojem vlastu ojačan, ni vlastela se nisu dugi vdržati u svojim gradovima ostavljen od seljaka.«

Slijelo se događalo i u ostalim našim krajevima, napose u Slavoniji, gdje je najveći dio istoka bilo u Turci, vlasti kojih oblikovanje od feudalnih hereta (pp. VI. Matur-

na, Bosni i Hercegovini pod »Kneževim« vlastima, nešto manje pravila u crkvenim poslovima raspoređuju. Na ovakav ustanovnički pravilnik reaguje i Turci, ali su nekadašnji vlastodržaci, tadašnji političko-ekonomske organizacije te vlastite crkvene poslove da nose u srednjovjekovnim crkvenim odnosima pod Turcima, nisu bave, barem u poteku, razprava oponašajući hata — publiko-veliči, da je Trubetka u de R. Jeromidi).

Da je feudalni preizvod bio jedan od ostvorenih faktora u procesu islamizacije Bosne i Hercegovine, potvrđuje i pojava da su muslimani najveći u povijesti osim način na kojim su u početku došli u kontakt sa vlastima, u kojim je bio i njihov predsjednik, te da je tako ujmao bilo u manjoj mjeri gospodara. Preizvod je u vlasti i crkvenih feudalaca bio je korišćen i kamo god prema stazu naseljenja poljoprivreda nego prema geografsima, koji su u vili potaknuti i čuvajući svoju plemensku organizaciju međusobno od feudalnih vlasti. Upravo mudi poljoprivredna vidljiva je učinkovita pojava prisutstva na istoku, i to ne samo u Bosni već naprimjer i u Zeti. S tega gledišta posebno je tačno opisivanje Vase Čubrilovića, koji piše: »Upravo plemenske organizacije, pružajući pojedinacima jaku zaštitu prema Turcima, omogućavajući su velikim delom Turcima, zato mudi plemenima imao najmanje potencijalnih. (Poreklo muslimanskih plemena, strana 372).

Po svemu je dakle jasno da neke simbične feudaliste i seljake nije moglo biti na pobediti turške vlasti. Nasuprotni tome može se reći, zajedno s Čubrilovićem, da seljaci u prvo vrijeme turške vlasti »imaju mnogo lakoće položaj, nego što su ga imali u svojoj staroj državi«.

Za razliku od feudalaca, ne samo da se veljebiti nije protivio turškoj vlasti nego se i razlogi mudi preispitavati da su Turci stvari upozoriti i mudi gradenjicom koje se za stare bosanske države počinje formirati i još ujedno. Turške vlasti ne samo da je donosila mnogi urbanistički razvoj i povećanjem učinkova na prosperitet obraza i trgovine nego je u isti mudi i vlast umjesto feudalne preopćnosti stvarila očaravanje jedinstvenog carinskog podrijetla, takoreći do ispod Beča do u današnju Indiju.

U preduži nije moglo biti simbične feudaliste i muslimanskom vlasti i po tome što su postupili brojne kršćanski vojnistički redovje koji su ušli u crkvene povlastice. Radovi dr. Džudovića objašnjaju i u njegov danak je preveć uverujući izvor: »Prigleda, ja počnu vrlo dobro razmatravaju.

Kako te tučki vlasti u poteklu odlikuju i učinkovito djelovanjem obnovom i modernizacijom vlasti te redova najviših sljedova te najviših državnih i plemićkih i vojnih

uči vojsci — za što vlastava Bosna podi, uči rješiti primjer — nije onda tako da je i ovaj bio arogativan te sami, niko vlasti i izgrevišta, gospodari su se Tercu ugleđenim i usmjeravali, nego se se gradova kroz i — mudi i stavlja mudi.

Razumljivi preuzimanja potiskuju islamizaciju stanovništva Bosne i podaci kaže da je u sastavu stanovništva stariji islavljani upravo na srednjicik da je, mudi se reći, sve do polovine XVIII vijeka u Bosni u ogromnoj većini preučinjavalo muslimansko mitropolitstvo, pretežno u tom raspravu prof. A. Šešovića »Bosanski bogoslužstvo i islamizacija Bosne«, Godišnjak historijskog društva BiH, I, Sarajevo 1962). Ono se međutim sve to više prepočivalo ujedno neprestanih ratovanja (i u bosanskoj spahiji upravo mudi muslimanskim seljacima regrutovali svoju vojsku, i tako je muslimansko seljstvo sve više nastajalo u ratovima, zatim ujedno podstari, kojima je kao stanovništvo sa ubijenim tijepom naselja bilo jude invrgnuto. Pa ipak oni je u odnosu na muslimansko stanovništvo — gradnjama sve do u najnovije vrijeme učinio svoju više nego tributarnsku vlast.

Nekoliko historijskih tavora dalje potvrđuje da su unutar muslimanskog društva postojale jakе klanske suprotnosti između mudi, mudi i jedne i feudalaca i druge strane. Te su klanske suprotnosti dovodile i do pojedinačnih seljačkih buna u kojima vidimo muslimansko seljstvo u borbi protiv muslimanskih feudalaca i drugih prestatavnika turske vlasti (P. Spaho, Pobuna u turskom srušu polovicom XVIII vijeka, Glasnik Zemaljčkog muzeja 1933; V. Bogdović, Pobuna seljaka u Sarajevu 1682 godine, »Barba«, 1, 2 i 3 maja 1853).

Feudalci, pa i oni bosanski, imali su u odnosu na narod pred očima samo svoje bliske interese.

»Najviše pak Turci sami sebe tumači — piše I. P. Jukić u svom Zemaljčku i povestnicu (Zagreb 1851, str. 17). »Veliki Turci mudi mudi prikupljuju zemlje, na koje kristijane naseljuju, oni pak ono novacah po varšavima, gde se nastane, rasplope, pa onda nadnevani idu k drugima u službu. U okolini pak Sarajeva nastavljaju se usponima katu ka Fadil pado Srđića, Mustaću načelu mudi i drugim begovima i age otinjali zemlju mudi i drugim seljacima (Naselja, Beograd 1900, str. 15—16).

Kako su se muslimanski feudalci obvezali prema muslimanskoj vlasti, po kazanoj jedan berat sultana Hamida I., emitiran 17. maja 1770 na primitku nekog Šešovića, koji se ugađa muslimanskim seljaku mudi Ženskika u hercegovačkoj zemlji potvrdio da će ovaj pripadnik plemićke klase Orlja u potpunosti dobiti način načelnika mudi da preuzme

MISLJENJA O PROBLEMMIMA IZUČAVANJA ISTORIJE BOŠNJE I HERCEGOVINE

Izvodi kako bi se obustavili dalji prestupi i nastila protiv stromačne raje. Pošto raja podnosi propisanu porez, ne dozvoli pridruživanje plemićke klase da bice danas zapovijed, traženjem teškin izvanrednih poreza, čime može kakov našlja i uoxemiravanje (Đorđevi Buturović. Jedan dokumenat o nastojanju vršenju nad muslimanskim rajom, Gl. IVZ, X, broj 8, str. 225—226).

Pobune muslimanskih seljaka protiv muslimanskih feudalaca priznate su upravo iz ove i ovakve klasse diferencijacije.

Geneza pojma raja pokazuje da je teško prije XVIII stoljeću došlo da zbiljavaju široki muslimanski sljedje s vladajućom klascu, i time poistovjećivanja muslimana sa feudalicima nasuprot kršćanskoj raji. Kod nas se, istina, uobičajilo i u nazivu raja gledati kroz sve vremena samo obespravljene kršćanske podanike, otprikljike u onom smislu kako je Vuč sasmičao pravno za svoje vrijeme formulirao kada je napisao: »U carstvu Turškome, ka god vjeruje svaca Muhameda on se zove i jeste Turčin; a ko nije Turčin, on je raja (tj. turski podanik)«. Međutim pojmu raja treba također historijski prilaziti. Dok još nije došlo do izražaja klasno-konfesionalno identifikovanja koja izbija iz Vučeve definicije, pojmom se raja obilježavao pastir, odnosno podanik koji se bavio poljodjelstvom, bez razlike vjere. Evo naprimjer šta piše naš Kafija krajem XVI stoljeća govoreći o društvenoj podjeli. Poslije vladara, careva, njihovih namjesnika i ostalog askera, zatim učenjaka i mudracu Kafija spominje kao treći razred vpoljodjelce i vrtlare, koji su danas poznati pod imenom raja; njima je dužnost raditi i skrbiti za životne namirnice obradivanjem polja, zasadivanjem vrtova i uzgojem marve da podmire sve razrede; to je poslijje učenja i borbe za vjeru (džihadu) najodličniji rad. U starim dokumentima sreće se izraz »musliman reayasi«, »kefere reayasi« — podanici muslimani, podanici nemuslimani. Među njima nije bilo nikakve razlike u pravnom pogledu, posto je ta označka stajala u vezi samo sa kategorijom zemljišta zvanom »rajinska zemlja«; posjednici »rajinske zemlje« plaćali su rajinske daće (resmova). Tek od XVIII stoljeća — a tada i počinje klasno-konfesionalno identifikovanje — izraz se raja upotrebljavao isključivo za nemuslimanske podanike.

Kako je došlo do toga klasno-konfesionalnog identifikovanja poteklo od XVIII stoljeća pa nadalje, kakvi su sve za to vrijeme činjeni pokušaji da klasni interes poljsku konfesionalne razlike i zašto su ti pokušaji moral propasti — jesu problemi koji zaslužuju da im se posveći puna pažnja.

MUHAMED HADŽIHAJIĆ

O POTREBI RASVETLJAVANJA
ODNOSA BOŠNJE I HERCEGOVINE
PREMA SRBIJI U XIX VEKU

Istoriski razvitak pojedinih naroda i države ne može se u potpunosti razumeti bez izučavanja onih mli kojima se on povezuje sa historijskim razvitkom drugih naroda i države, i preko kojih se ostvaruje značajan međusobni uticaj. U historijskom razvitku naših naroda te mli su bile mnogastruku, a do neobičnog izraza su dolazile u dosta dugim periodima nestamotljnosti, života pod tuđinskom (maročito austrijskom i turskom) vlašću. Ali, iako su bili ti naturalni politički okvir sastavljen odredenom društveno-ekonomskom sadržinom bili od odlučujućeg uticaja na razvitak naših naroda kroz više vekova, za nih je od osobitog značaja razvoj onih slabljih veza preko kojih su naši narodi, izdeleni modu različite ugnjetade, hteli sopstvenim snagama da stvaraju svoju bolju budućnost. Nesumnjivo, tokom XIX veka je već potpuno bilo jasno da je tuđinska vladavina onihda ne propast, a da je još za vreme njenog trajeњa trebalo občudbiti uslove ostvarenja političke zajednice naših naroda.

U nastojanjima da se rasveti historijski razvitak naših naroda, od naročite je važnosti izučavanje njihovih međusobnih odnosa u prošlosti. Razvoj naše istoriske nauke treba sebi put razotkrivanjem i uključivanjem raznih nenučenih shvatanja i tumačenja, koja su utoliko upornje protuvara ukoliko su tobožnim istorijskim iskustvima opravdavala reakcionarna (begemonistička ili sovinistička) nastojanja. Takva namerna izvršenja činjenica provodena su u krupnim razmerama, jer su odnosi među našim narodima imali posežnu istoriju, koja je tražila svoje objašnjenje.

Jaćanje uzajamnih veza i čvršća borbenog saradnja naših naroda i u prošlosti je pružala perspektive ostvarivanja njihove bolje budućnosti, a često su ukazivala i kao jedina mogućnost opstanka protiv navala osvajaja. Čak i pre razvijeta kapitalističkih odnosa, kada ekonomski podloge za stvaranje i organizovanje većih i čvrstih državnih celina, još u srednjovjekovnoj feudalnoj raskomadanoći teritorija, jedinstveno južnoslovenskih zemalja, nametalo se kao bitan uslov obrane od ugarskih ili turskih, austrijskih ili mlečkih osvajanja. Od pojače i razvoja kapitalizma, od zakoračenja u buržoasku epohu od razmjene nacionalnih pokreta i nacionalno-običajkih berbi, i u novim uslovima pojačanih osvajačkih poduhvata evropskih sila, pitanja odnosa naših naroda postajala su još značajnija. Stvaranje političke zajednice nije se sagledalo samo kao ideal već kao mlađa i realna posljedica one zajedničke borbe kojom